

Оксана Зорич

МІСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ПОЛТАВА)

Стаття присвячена з'ясуванню дихотомії міської ідентичності та політики пам'яті в структурі соціальної комунікації. Визначено, що політика пам'яті як спосіб повсякденного відтворення в часі відчуття приналежності до однієї спільноти у місті Полтава має характерні табу щодо меморіальної фіксації подій національної історії, що посилює тенденції до ізолювання, відчуження городян від публічного простору міста.

Ключові слова: міська ідентичність, політика пам'яті, розвиток локальних спільнот.

Oksana Zorych. City identity through the politics of memory (on the example of Poltava city).

The article provides a clarification of dichotomy among city identity and politics of memory in the structure of social communication. The paper defines that politics of memory as a method of everyday reproduction in time of the feeling of belonging to one community in Poltava city has specific taboos in relation to the memorial fixing of events of national history, that strengthens tendencies of isolation, alienation of townspeople from public space of the city.

Key words: city identity, politics of memory, development of local communities.

Середньовічна Європа з-поміж низки культурних артефактів лишила нам у спадок сентенцію «*Stadtluft macht frei*», що в перекладі з німецької означає «Міське повітря робить вільним». Історичною передумовою для цього афоризму став середньовічний правовий принцип вважати кріпосного селянина, що прожив у місті принаймні рік та один день, вільною людиною. З моменту відколи ця традиція стала надбанням історії, минули століття, однак загальні засади сприйняття міста як певного топосу, що дає

унікальні можливості для самореалізації особистості в структурі соціальної комунікації лишаються актуальними до сьогодні. Ф. Бродель, французький історик, представник школи Анналів, у своїй роботі «Ідентичність Франції» зазначав, що «міста можуть нагадувати одне одне, але за загальним правилом, скільки міст, стільки схем, стільки «соціальних рівнянь» [5, с. 62]. У цьому ж інтерпретативному контексті охарактеризував стан розвитку сучасної Європи П. Вайль у книзі «Геній місця»: «... сучасна Європа чимдалі більше складається не з країн, а з міст» [6, с. 279]. Таким чином у сучасному науковому дискурсі особливо важливим стає завдання «портретування» міст, визначення їх топонімічних та темпоральних структур, що дозволить специфікувати світогляд городянина та прогнозувати історико-культурну та політичну траєкторію розвитку локальних спільнот.

Теоретико-методологічні концепції щодо вивчення феномену міста налічують тисячі фоліантів. Місто аналізується у багатьох вимірах, зокрема, через символічний, фізичний, соціальний, психологічний, архітектурний простори. Разом із тим, місто перебуває в центрі уваги багатьох дисциплінарних дискурсів – географічному, культурологічному, економічному, політичному тощо. Такий багатогранний інтерес до міста зумовлює і неоднозначність визначень того, чим власне є міська ідентичність. Так, наприклад, якщо звернутися до словника термінів та понять, пов'язаних із підходами до інтерпретації ідентичності як категорії політичної науки, виданого Інститутом світової економіки та міжнародних відносин Російської академії наук у 2012 році, то ми натрапляємо передовсім на розрізнення територіальної та локальної ідентичностей, яке не позбавлене певних смислових колізій. Територіальну ідентичність трактують як «комплекс уявлень про належність до територіального суспільства, про спільні інтереси, що виникають у зв'язку з місцем проживання, особливим зв'язком із територією, що має (а може і не мати) адміністративних кордонів, і з функціонуючими у межах даної території політичними інститутами» [20, с. 135]. Далі, у цьому ж виданні ми подибуємо ще один термін – локальна ідентичність. Його дефініція надзвичайно близька за значенням до першого поняття – територіальна ідентичність. Порівняймо: «Локальні ідентичності...

пов'язані із відчуттям співпричетності людини до місця її проживання та/або походження... Локальна ідентичність заснована на понятті «мала батьківщина» та може бути визначена як сукупність смислів, емоційних та ціннісних значень, яких набуває важливе для самовизначення людини місце» [16, с. 140]. Як бачимо, до певної міри ці два поняття – локальна та територіальна ідентичності є тавтологічними, адже будь-яка територія як частина певної поверхні (найчастіше земельної) із конкретними межами є неунікнено локалізованою, тобто розміщеною у фізичному трьохмірному просторі. Таким чином, розрізнення локальної та територіальної ідентичностей залишається доволі умовним, що проковує особливий інтерес до конкретних історичних форм організації суспільного життя у просторі та часі, а саме – феномену міста.

Сучасна урбаністична антропологія пропонує два провідні концептуальні підходи до аналізу міста, що історично здобули назву чиказької та лос-анджелеської. Перший, чиказький напрям, був розроблений у роботах Р. Парка, Е. Берджеса, Л. Мамфорда та обґрунтовував системність, впорядкованість міського простору. Другий, лос-анджелеський, підхід, репрезентований у роботах Е. Соджа, М. Девіса, Д. Волча, акцентує увагу на багатовимірності, поліфункціональності та децентрованості міста. Англійський соціолог польського походження З. Бауман зазначав, що «міста прийнято називати місцем зустрічі незнайомих, де вони залишаються поблизу один одного і де вони взаємодіють один з одним протягом довгого часу, не припиняючи при цьому бути незнайомцями. Чужинці – явище не нове, але незнайомці, які залишаються незнайомцями упродовж довгого часу і навіть завжди, з'явилися в добу Нового часу» [3, с. 26]. Таким чином, місто постає як простір публічної та одночасно анонімної взаємодії індивідів та груп, які формують та ретранслюють у часі конвенційні погляди та оцінки, що регулюють певний порядок колективного співжиття. Як зазначав російський дослідник С. Пирогов, «місто – це завжди «моє місто» та «наше місто», а не місто взагалі. Таким чином місто як феномен має не тільки об'єктивні характеристики, але й інтерсуб'єктивне значення та інтрасуб'єктивний смисл» [18]. С. Пирогов характеризує це як ситуацію палімпсеста текстів міста,

коли на матеріалі однієї і тієї ж архітектоніки співіснують різні символічні простори. Міське середовище, в якому існує локальна громада, отже, є місцем фіксації ціннісних преференцій городян через солідарно визначені та визнані меморіальні знаки та символи. Саме тому важливим чинником розвитку міста є політика пам'яті, що постає як спосіб повсякденного відтворення в часі відчуття приналежності міської громади до однієї історико-культурної спільноти.

Загалом, якщо звернутися до даних соціологів щодо поточного стану розвитку українського суспільства, зокрема таких, що наведені у Аналітичному звіті по результатах дослідження «Регіональна толерантність, ксенофобія та права людини в Україні в 2012 році» (проведеного Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення Інституту прав людини і запобігання екстремізму та ксенофобії (IHRPEX)), можна побачити, що в Україні сьогодні спостерігається тенденція до посилення громадянської ідентичності на фоні послаблення локально-територіальної ідентичності, що є основною самовизначення лише для кожного четвертого українця (25,1%) [1].

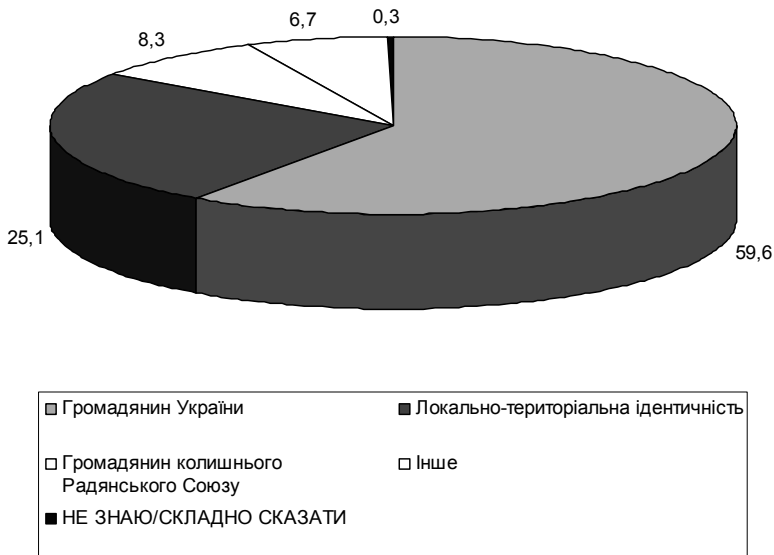

Рисунок 1 [1].

Таким чином актуалізується потреба з'ясування основних чинників, що впливають на прогресуючу слабкість локально-територіальної ідентичності на фоні зростання недовіри до інститутів влади та збільшення кількості політичних спекуляцій довкола дискусійних тем національної історії.

На конструювання образу міста впливає безліч факторів – від ідеологічного нарративу, домінуючого у суспільстві, до рівня освіти та громадської активності кожного городянина, що постійно трансформуються. Т. Возняк зазначає, що «міста постійно пишуть свій нескінченний текст. Це і архітектура, яка до нас промовляє...назви вулиць, кварталів, вивіски, нумерація будинків змінюються. Змінюються соціальні типи. Змінюється і місто як простір знаків та слідів» [7]. У межах даної статті на прикладі міста Полтава ми сфокусуємо увагу на місцях пам'яті та топоніміці міських вулиць, що увиразнюють світоглядні засади ідентичності локальної спільноти полтавчан.

Якщо міське середовище, як зазначав Т. Возняк, є певним текстом, то для Полтави цей текст має однозначний титул, за допомоги якого здійснюється «дистиляція складної суміші історичних сил» [2, с. 21] – це Полтавська битва 1709 року. Одним із її меморіальних утілень в сучасній Полтаві є пам'ятник «доблесному коменданту Полтави полковникові Келіну і славним захисникам міста в 1709 року», який був встановлений у місті 1909 року з нагоди 200-річчя Полтавської битви, та містив у своїй композиції двоголового орла, що був демонтований більшовиками у 1921 році як символ Російської імперії. У червні 2010 року радник колишнього мера Полтави Андрія Матковського, доцент Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка Валерій Трегубов заявив про реконструкцію пам'ятника з метою відновлення його втраченої частини та загалом відтворення аутентичного вигляду цього меморіального об'єкта. Дана заява сколихнула громадськість та спровокувала низку критичних зауважень: «А що, якщо завтра якийсь меценат захоче «заради історичної справедливості» відновити пам'ятник Сталіну чи завішати міські установи портретами російських царів і більшовицьких вождів?», – йдеться у заяві руху добровольців «Простір свободи». Під час полтавського рок-фестивалю «Мазепа-фест-

2010» активісти цієї громадської організації влаштували біля монументу полковникові Келіну міні-перформанс, патраючи символічну двоголову курку-мутанта і скандуючи гасла «Мазепу – в Полтаву, мутанта – в канаву!» та «Геть мутанта-окупанта!» [21].

Ще більш дискусійним є питання щодо встановлення у Полтаві пам'ятника І. Мазепі, що було задекларовано у 2009 році у відповідній постанові Кабінету Міністрів України та Указі Президента України, отримало легалізацію через рішення міської ради (згодом скасоване). До сьогодні Полтава лишається без меморіального вшанування гетьмана України, що уклав українсько-шведський союз. У серпні 2010 року экс-кандидат на посаду мера міста від партії «Свобода» Василь Ковальчук запропонував встановити пам'ятник Мазепі (без постаменту) на подвір'ї його приватного будинку – тимчасово, допоки не зросте національна свідомість полтавців. Тим часом виготовлений для полтавчан пам'ятник зберігається на території творчо-виробничого комбінату «Художник» в Києві, що, зокрема, свідчить про те, що окремі питання вшанування національної історії перебувають сьогодні у залежності від персональних уподобань місцевих посадовців та тактики партії, яку вони представляють.

Разом із тим, у сучасній Полтаві паралельно відбуваються поодинокі спроби реабілітації національної історії через встановлення нових пам'ятників, серед яких – хрест на честь загиблих козаків, монумент прем'єрові Української Народної республіки Борисові Мартосу, меморіальна табличка із нагадуванням про зв'язок із Полтавою Симона Петлюри, часткова реконструкція домівки Петлюринового племінника, першого Патріарха Української автокефальної православної церкви Мстислава (Степана Скрипника). Також у Полтаві періоду незалежності української держави з'явилися скульптурні композиції на честь гоголівських персонажів, монумент Марусі Чурай, «годувальниці українського народу» свині, пам'ятник гастрономічному бренду Полтавщини – галушці.

На особливу дослідницьку увагу з точки зору формування політики пам'яті локальної спільноти полтавчан заслуговують назви вулиць міста, що значною мірою ретранслюють події національної історії та є ключем для розуміння сучасних ідентифікацій-

них кодів мешканців Полтави. За часів незалежності топоніміка вулиць Полтави зазнала певної історичної реабілітації. Так, вулиця Радянська стала Монастирською, Карла Маркса – Володимира Козака, частина Куйбишева – В'ячеслава Чорновола, частина вулиці Рози Люксембург – Раїси Кириченко, Червона площа перейменована на Соборний майдан, Ленінградська – Сінна, Раднаркомівська – Михайла Грушевського, а вулиця Луначарського – 1100-річчя Полтави. Однак і ці перейменування не були позбавлені деяких колізій. Так, наприклад, вулиця Кричевського, що розташована в центрі міста, до 2000 року мала ім'я С. Кірова. Більше ніж через 10 років після перейменування даної вулиці, станом на лютий місяць 2011 року, виявилось, що лише на двох будинках з двадцяти чотирьох була зазначена нова назва вулиці. Крім цього, до сьогодні в Полтаві зберігаються такі «кальковані» з російської мови топонімічні назви, як Бумажний, Вугловий, Лодочний провулки, вулиці Кузнечна, Уютна, район Октябрський. Великою мірою це зумовлено індиферентністю мешканців міста до процесів переозначення символічного простору Полтави та збереженням конформістських установок у сприйнятті публічного життя, що сягають своїм корінням радянської доби. Російська дослідниця Т. Круглова характеризує цей соціальний психотип через такі визначальні риси, як «дистанціювання від «великої політики»; домінування «ближніх» інтересів: родина, діти, дім, друзі, професійне оточення; вражаюча здібність до виживання та пристосування за умов відсутності уміння захищати свої інтереси (як точно сформулював В. Беньямін, «прагнення виразити себе, але не реалізувати свої права»); багатогранні форми та багатоманіття практик співпричетності: дивитися, брати участь, «закривати очі», триматися на відстані, отримувати невелику вигоду» [13, с. 56]. Зазначені вище маркери колективної ідентичності великою мірою зберігають власну актуальність для локальної спільноти полтавчан.

Полтава сьогодні активно розвивається, з'являються нові вулиці та житлові масиви, однак за свідченням О. Правденко, «люди не бажають пов'язувати місця, в яких живуть, з іменами політичних чи громадських діячів, письменників. Віддають перевагу нейтральним, часто романтичним назвам. Тож тепер у нових мікрорайонах міста існують провулки Романтичний, Вічний,

Незабутній, Блакитний, Весняний, Вечірній, Абрикосовий, Барвистий, Казковий, Тихий, Тіньовий, Фруктовий, Тракторний, Баварський. Вулиці Співоча та Колоритна. А на Червоному Шляху є 7-й проїзд, 1, 2 та 3-й проспекти і 9 ліній» [19]. Рішення про назву вулиці легалізує комісія із питань найменування й перейменування елементів міського середовища та інфраструктури, увічнення пам'яті осіб та подій. У квітні 2013 року у Полтаві пройшли чергові громадські слухання щодо перейменування вулиць Пролетарської та Паризької комуни на Анатолія Кукоби (перший мер Полтави часів незалежності) і Героїв Крут. Однак, ані перша, ані друга ініціатива щодо перейменування вулиць не була підтримана городянами. Таке рішення для більшості, зазначає О. Правденко «не ідеологічні погляди, а звичайні питання із документами, які доведеться переоформлювати за власний кошт після присвоєння нової назви» [19]. Реакція нинішнього мера Полтави Олександра Мамаєва щодо цього питання є наступною: «Доки я буду міським головою, я на сесію зроду не винесу питання про перейменування жодної вулиці. Крапка» [12]. Таким чином можемо висновити, що сьогодні в Полтаві вкрай повільно відбувається декомунізація міського простору на фоні духовного інфантилізму частки міського населення, у системі ціннісних преференцій якого домінують приватно-побутові потреби. Разом із тим, громадські активісти Полтави обрали іншу стратегію щодо перейменування вулиць – так, наприклад, на афішах місцевих концертів часто зазначається вулиця не Паризької комуни, а Героїв Крут. У такий спосіб полтавчани вводять нову топонімічну назву у повсякденний вжиток.

Варто відзначити також деякі позитивні зрушення у інформаційному забезпеченні політики пам'яті регіону, зокрема той факт, що окремі структурні підрозділи органів влади, як наприклад, Управління культури Полтавської облдержадміністрації, генерують інформаційні повідомлення про ключові віхи в історичній долі регіону. Так, наприклад, інтернет-сторінка Управління культури містить знаменні й пам'ятні дати Полтавщини на 2013–2017 роки [11], у яких, зокрема, містяться згадки про видатних постатей (як відомих за радянських часів, так і реабілітованих у період незалежності) та важливі дати в історії полтавського краю (перші документальні засвідчення нових поселень, утворення

закладів культури тощо). Наявність такої зведеної інформації безперечно сприяє підвищенню рівня обізнаності громадян з краєзнавчої історії. Крім цього, важливим етапом у культурному житті регіону останніх років стала підготовка видання «Звід пам'яток історії та культури» [10] (2010–2012 рр.), під час якого працівниками музеїв, науковцями, активістами була проведена значна робота з обліку пам'яток місцевої громади. Також важливим етапом у фіксації культурного надбання регіону була підготовка та друк видання «Полтава. Пам'ятки єврейської культури», у ході якої було проведено численні польові дослідження з розшуку та реєстру єврейських артефактів [8]. Ці зрушення є безперечно необхідними, однак явно недостатніми для продукування ідеологічно неангажованої політики пам'яті, що потребує подальшої наполегливої роботи зі збереження та відтворення історико-культурного надбання Полтавщини, з якою пов'язані безсмертні імена таких видатних постатей, як Г. Сковорода, М. Драгоманов, М. Остроградський, Ю. Кондратюк, І. Котляревський, М. Гоголь, Є. Гребінка, П. Мирний, В. Боровиковський, Г. Левицький, М. Ярошенко, М. Лисенко, І. Дунаєвський та багатьох інших.

Проаналізувавши міську ідентичність Полтави крізь призму політики пам'яті, ми можемо констатувати: по-перше, тенденцію до ізолювання, відчуження основної маси городян від публічного простору міста, превалювання приватно-побутових орієнтирів над історико-культурними цінностями національного значення; по-друге, явище історичної дискримінації як інструмента локальної політики, що частково віднаходить своє вираження у політичних спекуляціях довкола теми героїчного минулого Полтавщини. На сьогодні найбільший інтегративний, об'єднавчий потенціал для мешканців міста мають меморіальні наративи, що перебувають поза політичним контекстом.

---

1. Аналітичний звіт по результатах дослідження «Регіональна толерантність, ксенофобія та права людини в Україні в 2012 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ihrpex.org/upl/doc/zvit_jan_2013_58.doc

2. Андерсон Б. Уявлені спільноти: міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон. – К. : Критика, 2001. – 270 с.
3. Бауман З. Город страхов, город надежд / Зигмунд Бауман // Логос. – 2008. – № 3. – С. 24-53.
4. Бауман З. Идентичность в глобализирующемся мире / Зигмунд Бауман; [пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева] // Индивидуализированное общество. – М.: Логос, 2002. – С. 176-192.
5. Бродель Ф. Идентичність Франції. Простір та історія. Книга 1 / Фернан Бродель; [пер. з фр. Світлани Глухової]. – К.: Видавництво Жупанського, 2013. – 368 с.
6. Вайль П. Гений места / Петр Вайль. – М.: Независимая газета, 2000. – 484 с.
7. Возняк Т. Феномен міста / Тарас Возняк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/misto/misto-zmist.htm>
8. Гладиш К., Цирюльник Е. Полтава. Пам'ятки єврейської культури: історико-архітектурний нарис / К. Гладиш, Е. Цирюльник. – Полтава, 1996. – 87 с.
9. Головка О. Перейменування вулиць Полтави у першій чверті ХХ століття / Оксана Головка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/poltava-istoricheskie-ocherki/istoricheskieocherki?id=8162#158>
10. Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область / Упр. культури Полтав. облдержадмін., Центр охорони та дослідження пам'яток археології упр. культури Полтав. облдержадмін., Полтав. краєзнав. музей; [упоряд. та наук. ред. Мокляк В. О.]. – Полтава: АСМІ, 2011. – 359 с.
11. Знамennі й пам'ятні дати Полтавщини на 2013 –2017 роки // Управління культури Полтавської облдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kultura.pl.ua/kalendar-znamennikh-taramyatnikh-dat-poltavshchini.html>
12. Інтернет-видання «Полтавщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.poltava.pl.ua/news/21973/>
13. Круглова Т. К вопросу о содержании концепта «социалистический коллективизм» / Татьяна Круглова // СССР: жизнь после смерти. – М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2012. – С. 55-66.
14. Малахов В. Образ города в современном гуманитарном дискурсе: некоторые проблемные направления / Виктор Малахов // Образ міста в контексті історії, філософії, культури: киевознавчі читання / ред. В. Горський; Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К.: Парапан, 2005. – С. 16-18.

15. Мусієздов О. Феномен міської ідентичності в контексті соціологічного аналізу / Олексій Мусієздов // Схід – Захід: Історико-культурологічний збірник. – Вип. 9–10. – Харків: ООО «НТМТ», 2008. – С. 115-126.

16. Назукина М. В. Локальная идентичность / Мария Викторовна Назукина // Идентичность как категория политической науки: словарь терминов и понятий. Т. 1. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С. 140-143.

17. Несвіцький О. О. Полтава у дні революції та в період смуги 1917-1922 рр. / Олександр Олександрович Несвіцький; Держ. арх. Полтав. обл., Полтав. крайове об-ня Всеукр. т-ва «Просвіта» ім. Т. Шевченка. – Полтава, 1995. – 277 с.

18. Пирогов С. В. Топология городской жизни / Сергей Владимирович Пирогов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/topologiya-gorodskoy-zhizni>

19. Правденко О. Полтавські вулиці: хто і як називав / Ольга Правденко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kolo.poltava.ua/2013/06/20/poltavski-vulici-xto-i-yak-nazivav/>

20. Прохоренко И. Л. Территориальная идентичность / Ирина Львовна Прохоренко // Идентичность как категория политической науки: словарь терминов и понятий. Т. 1. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С. 135-140.

21. Шебеліст С. Пам'ять і пам'ятники: Полтава без Мазепи і Петлюри / Сергій Шебеліст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/pamyat-i-pamyatniki-poltava-bez-mazepi-i-petlyuri.html>